

DOI 10.51558/2490-3647.2021.6.4.57

UDK 821.163.4(497.6).09-31

Primljeno: 20. 09. 2021.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Melida Travančić

POETIČKI OKVIRI I NARATIVNE PROCEDURE BOSANSKOHERCEGOVAČKIH ROMANA O KULINU BANU

Rad prikazuje literarne konstrukcije ličnosti Kulina bana u savremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti na primjeru tri romana: Zlatko Topčić *Kulin* (1994), Mirsad Sinanović *Kulin* (2007) i Irfan Hrozović *Sokolarov sonet* (2016). Tema navedenih romana jesu stvarni historijski događaji i historijska ličnost, a nastojimo predstaviti način/e pripovijedanja i oblikovanja slike prošlosti, te način kako funkcionira trougao prošlost – historija – književnost. U odnos između faksije i fikcije u romanu se nerijetko upliće i dokumentarni diskurs. Ipak, što je vidljivo iz sva tri romana, posrijedi je subjektivni govor o pecepciji Kulina bana danas i periodu njegove vladavine, periodu koji bi se mogao okarakterizirati kao mimetičko vrijeme u kojem se događaju velike, nagle i radikalne promjene. Ako su poetičke krajnosti postmodernističke proze s jedne strane koketiranje sa trivijalom, a s druge sofisticirani meta- i intertekstualni prosedei, onda bosanskohercegovačko romansiranje ličnosti Kulina bana u punoj mjeri potvrđuje upravo takav opseg stilsko-narativnih sklonosti pripovijednih tekstova današnje epohe.

Ključne riječi: Kulin; Casamaris; prošlost; historija; književnost; roman; religija

Naracija o prošlosti, o historijskim događajima i ličnostima ostvaruje se u mnogim i različitim diskurzivnim žanrovima; prije svega tu je imaginacija koja se oblikuje posredstvom književnog teksta, zatim historiografija, ideologija, politika, religija..., da bi se, na koncu, svi ovi diskursi objedinili u nadsvođujućem prostoru kulture koja kolektivu pruža identifikacijsko polje za oblikovanje identiteta. Tako tema srednjovjekovne Bosne i vladavine Kulina bana nije samo historijska i književna nego i kulturološka tema koja u svoj simbolički centar postavlja vladara iz prošlosti.

Historija a nerijetko i književnost jesu priča o identitetu koja počinje od percepcije sebe, svog naroda i svoje prošlosti. Romani savremene bosanskohercegovačke književnosti *Kulin* (1994) Zlatka Topčića, Mirsada Sinanovića *Kulin* (2007) i Irfana Hrozovića *Sokolarov sonet* (2016) prošlost i za nju vezane aspekte kolektivnog identiteta pretvaraju u svoju i našu pripovijesti.¹ Koliko god da istražujemo prošlost i povijest srednjovjekovne Bosne, uvijek su neki dijelovi tog perioda neistraženi ili nedovoljno istraženi. Upravo takve praznine privlače romanopisce koji u banu Kulinu pronalaze inspiraciju. Jedan značajni historijski period u sva tri romana ima zajedničku polaznu tačku, a to je dolazak papinog izaslanika Ivana Casamarisa koji istražuje pravovjerje bosanskih krstjana optuženih za herezu.² Težište radnje je različito, tako Sinanović bana Kulina uvodi u radnju posredstvom ljubavne priče, te u roman nerijetko upliće i elemente usmene književnosti (legende), Horozović radnju postavlja kao putovanje (i metafizičko i stvarno) kroz koje se spoznaje Svijet i *ja* u tom svijetu, dok Topčić postmodernim narativnim procedurama prepliće prošlost i sadašnjost. Percepcija Kulina bana danas i njegove vladavine percepcija je perioda koji bi se mogao okarakterizirati kao mimetičko vrijeme u kojem se događaju neke velike, nagle i radikalne promjene. Polazište sva tri romana o Kulinu jeste Bilinopoljska izjava iz 1203., nastala kao izraz nastojanja Rima da se okonča etapa njima neprihvatljivog uređenja vjerskog života zajednice na području vlasti bosanskoga bana Kulina. Naspram takvih historijskih zbivanja i procesa pozicionira se pojedinac, i koji god stav pripovjedač odabere radnja romana ostaje udaljena od „zvanične“ verzije historije ili barem od insistiranja na njoj. Stoga prošlost prikazana u romanima Topčića, Sinanovića i Horozovića podstiče na refleksiju o odlukama i

¹ Andrea Zlatar to objašnjava kroz različite razine prošlosti kolektiva i pojedinca naglašavajući da se one pojavljuju kao „različiti glasovi unutar formalno jednog ja, koje predstavlja mrežu tih unutarnjih vremenskih i psihičkih slojeva. Prošlost subjekta ne postoji sama po sebi, ona postoji jedino u narativima, diskurzivnim tvorbama. Umjesto sa činjenicama mi se u tekstu susrećemo sa scenama i slikama, a prošlost se, kao faktična i stvarna događajnost, otkriva kao diskurzivno uobličena i simbolična, na razini teksta fiktionalna stvarnost. Stoga govorenje o prošlosti nije sumacija onoga što se dogodilo, nego intervencija u prošlost: ispovjedne strategije vremena stvaraju diskontinuitet i nezavisne efekte, umjesto kontinuiteta i kauzalnosti“ (2004: 27).

² Ivan Casamaris, papin izaslanik, dolazi u Bosnu da ispita navode o bosanskim krstjanima kao pripadnicima Crkve Bosanske. Njegov dolazak ukazao je na nepovjerenje pape Inocentija III prema bosanskoj vjerskoj zajednici. Prema navodima Majnarića „Papinski predstavnici trebali su u stvarnim okolnostima samo prosuditi pomažu li i štite li Kulin, obitelj mu i njegovi ljudi i dalje neke stvarne heretike i utvrditi koje karakteristike bosanske vjerske zajednice, krstjana, nisu bile u skladu s naukom Crkve te ih valja reformirati. Odnosno, u pitanju više nije bila pravovjernost bosanske vjerske zajednice – premda njezin nauk nije bilo u potpunosti u skladu sa stajalištima Kurije – već je ponajprije bilo potrebno iz te zajednice presudom izdvojiti one koji su njezinu pravovjernost narušavali. Tako se s jedne strane pastoralnom brigom nova zajednica privodila bliže središnjim strujanjima Crkve, a s druge strane djelovalo protiv heretika te oštrim kaznama napose protiv njihovih pomagača“ (2008: 11-12).

izborima, ne samo Kulina, nego i drugih, malih marginalnih ljudi koji su nemoćni zaustaviti historijske procese, a kojih se ti procesi itekako tiču mijenjajući njihove živote i čineći od njih žrtve povijesti.

HISTORIJSKI ROMAN I ROMAN O PROŠLOSTI

U eseju „Povijest kao književnost“ (2008) Saftich piše da ne možemo govoriti o odnosu historije i književnosti a izostaviti teškoće vezane za utvrđivanje istine o prošlosti. Još od Aristotela³ i njegove *Poetike* historija je definirana kao ono što se zbililo dok književnost predstavlja ono što se moglo zbiti u namjeri da prikaže univerzalno. Saftich navodi da „... ako je aristotelovska koncepcija književnost poistovjećivala s pričom (mimozom), a historiografiju s diskurzom (diegezom), u postmodernom načinu razmišljanja (a tu glavni pokretač novog načina mišljenja je Hayden White) historiografija preuzima položaj priče, a njegova teorija književno-modalizacijski privilegij diskurza. Dakle povijest kao književnost, to jest fikcija? Književnost se ne može tako lako riješiti povijesti, povijesnog konteksta, dok povijest neminovno mora voditi računa da je usko vezana uz narativ“ (2008: 106). Međutim, treba imati na umu i to da je diskurs „povijesti iz današnje perspektive suočen s nizom kompleksnih izbora i nezahvalnih odluka. On mora definirati stajalište s kojeg će recipirati glasove prošlosti, mora artikulirati subjekat i žanr vlastita govora, a mora razmišljati i o tome kome se svojim izlaganjem obraća“ (Biti 2000: 28).

Odabrani romani tematiziraju događaje za koje zvanična historija još nema sasvim precizne podatke⁴, a to nas uvijek podstiče da postavimo pitanje: Šta je to prošlost? Prema Saftichu

„... prošlost predstavljamo kao priču i prošlost rekonstruiramo uglavnom na osnovu priča. Ovime smo ukratko opisali povijest kao istraživačku, znanstvenu djelatnost i jasno predočili njenu povezanost s pričom odnosno pripovijedanjem. Povijest kao takva nije prošlost; ona tek opisuje, prepričava prošle događaje. Ni prošlost, naravno nije priča, dok povijest to jest; na taj način kida se veza povjesničarske djelatnosti i njenog predmeta – prošlih zbivanja, veza koju

³ Ovdje je važno napomenuti na koji način Aristotel govori o odnosu historije i književnosti (koji i danas skoro da nije promijenjen), te navodi da historija prikazuje posebene događaje i ličnosti, dok književnost prikazuje univerzalne događaje i gradi nove likove. Stoga je smatrao da je književnost značajnija od historije.

⁴ Zbog nedostatka primarnih i sekundarnih historijskih izvora iz vremena srednjovjekovne bosanske države, posebno iz perioda vladavine Kulina bana, sa sigurnošću se ne mogu iznijeti tvrdnje o pojedinostima kako njegovog dolaska na vlast, tako i njegove vladavine. Ono s čim raspoložemo su tek nekoliko spomenika, usmena predanja i oprečna mišljenja stručnjaka. Vidjeti Jalimam (2019).

povjesničar u pravilu uzima kao samu po sebi razumljivom. Tekstovi o povijesti u jednakoj mjeri kao i podučavanje povijesti nastoje prenijeti neizvjestan i privremen karakter njezine interpretacije te nužnost stalnih provjera u usporedbi s dokumentarnim materijalom koji služi kao dokaz. Upravo zbog toga je važno da ne poistovjetimo ono što se dogodilo s načinom na koji smo to doznali... Razgovor o povijesti sam po sebi ne rekonstruira povijest. Najviše što možemo jest smatrati ga našim pokušajem predstavljanja povijesti.“ (2008: 107)

Postavimo li tri analizirana romana u kontekst Safticheva promišljanja mogli bismo ih prije označiti kao romane o prošlosti nego historijske romane, jer o prošlosti se može pisati a da se ne piše historijski roman. „Prošlost je, čini se, šira od istorije, bar u smislu u kojem se ovaj termin uobičajio (...) Prošlost kao da je suverena subjektivna oblast prepuna lirskih i dramskih akcenata i imeprfektnog epskog proticanja, nešto kao kozmička maglina, za koju da bi se razaznala, i danas, pored svih komplikovanih aparatura, preostaje najzad samo mašta. Mašta i san“ (Petrović 1992/1996: 10). Topčić, Sinanović i Horozović u romanima vješto vode priču o prošlosti i na različite načine stvaraju galeriju historijskih likova podrivajući 'historijske istine', ali ne proizvode nove verzije prošlosti, već samo koriste historijski događaj kao polazište za priču o prošlosti. Prema Sladojeviću „građa, tj. tema, nije presudna u definiranju historijskog romana, nego prije postupanje sa građom“, jer historijski roman se ne bavi (samo) „određenom građom i određenim idejama, on rekonstruira ili simulira, ili sam konstruira slike i mirise minolog vremena“ (1992/1996: 234). Odnos prošlosti i historije u ovim romanima možda se najpribližnije da opisati Petrovićevim zapažanjem da „prošlost vraćena u shemu istorije neizbežan je, možda i jedini način kako se o njoj da govoriti. Jer svi mi (...) odnosimo se prema prošlosti, mahinalno, kao i prema istoriji i služimo se njome da bismo što objasnili, razumeli, opravdali (...)“ (Petrović 1992/1996: 14)

Iako za ove romane ne možemo tvrditi da su historijski⁵ u užem žanrovskom smislu, njihovi autori u historiji traže (i nalaze) razloge da jezikom književnosti govore o prošlosti. U sva tri se udvajanjem fabule uporedo sa pričom o prošlosti razvija i ljubavna priča. U „veliku“ historijsku priču Sinanović upliće trivijalne elemente (melodramatika, ubistva, otmice...). Topčić specifičnim prepletom romana

⁵ Slavnić primjećuje da historijski roman nema jednu općeprihvaćenu definiciju. Tako navodi dvije preovladavajuće definicije: s jedne strane je „lakonska definicija po kojoj je istorijski svaki onaj roman čija se radnja dešava u prošlosti“, dok je, s druge strane, historijski roman „svaki onaj roman u kome su u prvom planu ili bar u pozadini radnje prikazani neki stvarni istorijski događaji, odnosno u kome se, bilo kao glavni ili sporedni protagonisti, pojavljuju stvarne istorijske ličnosti i čija se radnja dešava bar dvije do tri generacije (najmanje 40 do 60 godina) prije vremena pisanja“ (Slavnić 1992/1996: 210). Po obje ove definicije romani Topčića, Sinanovića i Horozovića imaju karakteristike historijskih.

i drame (drama je umetnuta u roman) te različitih vremenskih perspektiva (kritički odnos prema socijalističkom društvu) fabulu također impregnira elementima ljubavnog romana, dok je kod Horozovića ljubav data samo u naznakama, više je kao čežnja bez osnove da bude ostvarena. Ovo je za romane sa historijskom tematikom uobičajen postupak kojim se historija humanizira i naturalizira u ravni životne svakodnevice običnoga čovjeka čiju ulogu u pravilu preuzimaju nehistorijske ličnosti. Ali to ni za roman ni za historiju ne predstavlja ništa problematično jer, kako navodi Linda Orr: „Povijest i književnost nisu definirane neovisno jedna o drugoj u smislu da bi se jedna mogla poistovijetiti sa činjenicom, a druga s fikcijom. One se naprotiv definiraju u međusobnom odnosu s pomičnom crtom razdvajanja. Ta se crta pomiče u skladu sa suradnjom i antagonizmom među njima. Ona prema tome služi kao preinačiva i nepreinačiva pregrada između činjenice i fikcije, istine i privida, znanosti i ludila“ (prema Biti 2000: 34). Romani prikazuju likove iz svih slojeva društva, od stvarnih historijskih ličnosti kakav je Kulin ban, svećenik Ivan Casamaris do vitezova, putnika, uhoda, zavodnica i vila, što ukazuje na ono za historijski roman tipično nastojanje da se prikaže utjecaj historije na pojedinca te prožimanje historijskih i privatnih aspekata života, jer historiju „ne čine samo događaji nego i ono što se o njima govori i piše“ (Vuković 1992/1996: 199)

Period u koji je smještena radnja romanā nije dug, sve je povezano sa dolaskom Casamarisa, jer od njegovog izvještaja (kasnije potvrđenog Bilinopoljskom izjavom) zavisi sudbina pripadnika zajednice. Uz razgranatu političku, religijsku i diplomatsku aktivnost pisci iz različitih aspekata nastoje ocrtati i lik i djelo Kulina bana koji je uvijek tu, ali ne možemo kazati da je i glavni protagonist ijednog od ovih romana (uprkos činjenici da su dva od tri romana i naslovljena njegovim imenom). On jeste prisutan, ali ne direktno (kod Horozovića je posebno naglašeno njegovo odsustvo, ili, preciznije, minus prisustvo). Kulin kao da progovara iz sjene, najčešće nije prisutan na „sceni“. Razapet je između uslova koji mu je postavio Rim i straha za budućnost svog naroda, pritisnut ljudskim porivima (želja za nasljednikom u Sinanovićevom romanu). Kulina je središte kruga ljudi i događaja koje pokreće (često već samim svojim postojanjem), prikazan je kao „nepokretna tačka kretanja“.⁶

⁶ U romanima nije posvećena posebna pažnja opisu Kulina, nego je njegov lik ocratan tek u nekoliko poteza, kao npr. kod Sinanovića: „(...) pred svojim narodom Kulin nikad nije nosio bansku odoru, da ne bude drugačiji od nas, niti su ga njegovi vitezovi čuvali, ako nije u dvorcu, samo bi govorio glasno: "Kuline, veliki si i snažan, ali ne možeš visinom i odorom planinu nadvisiti, a ni zemlju snagom i odorom probiti, tvoje je da budeš sa narodom!"“ (2007: 16). Horozović je još kraći, te izdvaja: „Svijetlio je [Kulin] kao prividnje u sobi ispunjenoj svijećama. Nisam ga najbolje vidio. Ali činio se stasit i jak. Izgledao je kao stari prijatelj kojem sam došao u posjetu“ (2016: 30), dok kod Topčića ovakvih opisa nema, sve o Kulinu saznaje se kroz radnju drame koja je vješto upletena u roman.

Naizgled on je pasivni posmatrač s pomirljivim odnosom prema svijetu, ali kako radnja odmiče shvatamo da ta pasivnost ima psihološku i političku svrhu – njome on postiže, u konačnici, mir i prosperitet, jer bilo koja druga reakcija (srdžba, bijes) značila bi rizik od konfrontacije koju želi izbjeći. Djelovanje iza zastora i diplomatska rješenja izbor je vladara koji u igru ne ulazi sa bijelim figurama, odriče se bogumilstva i prihvata katoličanstvo formalno „pred svijetom“, dok je duboko u sebi ostao bogumil i tako izbjegao (stvarnu) izdaju.

„KULIN: (Gorko, s blagim patosom) Zar voda prestaje biti voda kada je sunce ispije? Ne vrati li se ona sebi s prvim suzama dobrog Boga? Zar sam, onda, prestao biti bogumil jer sam, pod Emerikovim i Papinim nožem, odrekao da jesam ono što zaista jesam? Zar sam samim tim prestao vjerovati, sine? Bilino polje jeste moj grijeh, mjesto moje nesreće. Mogao sam odbiti i umrijeti ili prihvatiti i ostati živ. Da im je dovoljna moja smrt, dao bih im je. Ali, dosta je bilo krvi, sine. Odrekao sam se nečega što nije bilo moj izbor, što mi je dato s prvim plaćem. Nesretniji je onaj koji nožem vjeru širi, sumnja će ga progutati kao što on guta nas. Ali, sada mi ovaj život liči na smrt, sine. Hoće li vrijeme koje ide, hoće li djeca naše djece, i djeca tvoje djece, moći shvatiti moje razloge i oprostiti. Hoćeš li? (...)

Dobri Bog će shvatiti da smo mu vjerni ostali... da smo zarad zemnog treptaja, lažno ga se odrekli, vrijeđajući nebesku vječnost i oprostit će čovjeku slabost... Ali ja... Sebi, hoću li moći?“ (Topčić 1996: 161)

„Nakon bana potpisaše i njegovi prvaci: Dragiša, Ljubin, Vladoš, Radoš i Pribiša. Veliki i tvrdi papir starac Žunbor odnese svećeniku Ivanu Kazamarisu da i on potpiše. I arhidakon Marin.

- Šta će biti s nama? - upita u strahu starac Žunbor bana Kulina, kada sjede.

- Kako, šta će biti, Žunbore? Svećenik Ivan Kazamaris ide, a mi ostajemo. S nama će biti kako mi hoćemo. (...)

Je li ovo smrt?

Kada se duša odvoji od srca, eto smrti. Nije li tajna života i smrti u srcu, Bože?

Otkako ostarjeh sve zaboravljam, a kada mi duša izlazi ja i ne vidim zidine oko sebe, ne jaučem, a sve me razdire.“ (Sinanović 2007: 148-149, 151)

„Bio je [Kulin] nekako zagledan u sebe i nikako se na njegovom licu nije moglo pročitati o čemu razmišlja. Možda mu je bilo dosta ratovanja. Nekad, dok je bio mladi, jahao je čak sam protiv Istočnog carstva i ličio je na istinskog viteza. Minule su otad godine.

Sad je bio samo umorni ban kojemu je stalo do mira u njegovom prostoru i do obične ljudske sreće njegovih običnih ljudi čijim se predvodnikom i glasnikom predstavljao.“ (Horozović 2016: 68)

TOPČIĆEV *DOUBLE CODING*

Dva od ovih romana – Topčićev i Horozovićev – napisani su na inovativan način. Tako npr. kod Topčića riječ je o kombinovanju romaneskne i dramske radnje koja započinje u predvečerje raspada Jugoslavije i agresije na BiH, a u čijem je središtu književnik i profesor Tvрко, suočen s harangom vlasti zbog svoje drame o Kulinu banu u koju se učitava (kroz kritički članak u glasilu SK „Komunist“) tobožnji nacionalistički diskurs, te se navodi da ona iskrivljuje historijske istine i da se u njoj afirmišu reakcionarne građanske ideje „sa natruhama recidiva muslimanskog nacionalnog romantizma“ (1996: 61). Slučaj sa dramom prouzrokovat će Tvrtkovo materijalno i moralno posruće, materijalno jer gubi posao i društveni status, a moralno budući da zahvaljujući njoj pronalazi ljubav(nicu) Amelu, koja radi diplomski rad na studiju književnosti upravo o njegovoj drami, a što će dovesti do bračnog brodoloma. Linija historijskog fabuliranja odvija se oko pitanja odbrane Kulinove časti, dostojanstva i opravdanja, pred sobom i narodom, za svoje odluke⁷. Preplitanje vremena je preplitanje sudbina: i Kulin i Tvrtko dovedeni su pred svršen čin – Kulin potpisujući Bilinopoljsku izjavu odriče se bogumilstva, a Tvrtko vraća „malu crvenu knjižicu“ (1996: 68) odričući se društvenog statusa, kasnije i životne partnerke. Upisivanje drame u roman izvedeno je inovativnim procedurama metatekstualnosti, odnosno metafikcije koja osvještava fikcionalnost teksta. Od svojih početaka kada je definirana kao autorski komentar o literarnim postupcima metatekstualnost je postala jednom od glavnih odlika postmodernog romana. Danas „uočavanje i poštivanje metatekstualnosti u narativnom diskursu preduvjet su za valjano interpretiranje svijeta teksta. (...) Metatekstualni diskurs nesmiljeno razotkriva svoju semantičku postavu i pripovjednu strukturu koju vrlo često obogaćuje detaljnim kritičkim komentarom, a istodobno od čitatelja eksplicitno zahtijeva punu i kreativnu

⁷ Efektan je razgovor dijaka Radoje i Kulina na početku drame, koji zvuči i kao razgovor bana sa sobom, jer je dijak ovdje postavljen kao njegova savjest, te ban pred njim nastoji da opravda svoje odluke i na konstataciju dijaka: „To znači da ste donijeli odluku da Bosnu prepustite Svetom ocu u ruke i da bogumilstvu okrenete leđa“, Kulin će odgovoriti prikladno modificiranom intertekstualnom replikom čuvenog Hasanova monologa iz Selimovićevog romana Derviš i smrt: „To znači da sam između života i smrti valjda odabrao život. (...) Papa sa zapada, Emerik sa sjevera, Vizant s istoka... Strah me je, bićemo najusamljeniji narod na svijetu, između nešto i ništa, na pola puta stali, nedorečeni, sa sumnjom u sebe i u druge, svakom na smetnji a ni sebi u korist. Narod smo za porugu i čuđenje, narod za letve i podsmijeh, pred čijim se najboljim tuđi najgori osjećaju većim. Tuđi i sebi i drugima, dvostruko drugačiji, s teretom nejasnog grijeha na leđima, nesvjesni oblika krivice a sigurni da ona postoji i da je nosimo. Spremni da se za naklonost drugih odrednemo sebe – mi, pravi krstjani, bogumili. (...) Zar misliš da sam sretan zbog ove muke? Nije u meni baš toliko mržnje prema sebi, ni ludosti. Da sam mogao birati, zaista ne bih izabrao ovo što jesam, ni ovdje“ (1996: 31-32).

suradnju, čime tematizira temeljnu potrebu svakog književnog teksta za dijalogom kao jedinim načinom uspostave teksta kao znaka“ (Tadić-Šokac 2018: 9).

Kulin Zlatka Topčića je kombinacija dva žanra, roman u kojem se kombinira kritički i literarni diskurs te ima sve odlike metafikcije ili, kako se još naziva, metaproze. U romanu se ostvaruje „predočavanje dela kao tekstualnog tkiva, koje uspostavlja beskonačne, složene veze sa korpusom drugih tekstova“ (Jovanov 1999: 98). Preplitanjem prošlosti i sadašnjosti „ne kroz priču u priči, kako je uobičajeno, već kroz dramu u priči, gradi se Topčićev intertekstni komentar na historiju Bosne, a sama struktura romana je oneobičena i osimboličena“ (Hažizukić 2016: 208).⁸ Metatekstualnost je ovdje u funkciji konstruktivnog načela. S tim u vezi je odabir profesionalnog profila glavnog protagonistice – umjetnika Tvrтка, što olakšava naturaliziranje esejističkog pisma (posebni dijelovi u kojima se promišlja ili s drugima debatuje o književnom djelu i njegovim interpretacijama). Epštejn kaže da se roman „esejizirao ne zbog toga što je esejistika uticala na njega sa spoljašnje strane, nego u procesu vlastitog izlaženja u susret stvarnosti koja je prešla, jednu po jednu, sve granice tradicionalne uslovnosti“ (1997: 51). I historijski roman se zahvaljujući navedenim poetičkim iskoracima mogao osloboditi svoje opsesivne vezanosti za „veliku“ prošlost. Otvaranjem ka refleksiji i autorefleksiji, iskazno „ja“ nastupa ne više samo kao subjekt nego i kao objekt. Tako Tvrtko promišlja o svom životu i umjetnosti, dok, s dramom koja obilježava prijelomne trenutke njegovog života u referencijalnom smislu i dramom koja se metatekstualno udijeva u roman, postaje i objekt analize od strane *drugih*.⁹ Drama kao zbilja i tekst u/o tekstu određuje njegov život i postupke – da nema drame ne bi bilo ni romana. Tvrtko govori o njenom nastanku, značaju i različitim tumačenjima od studentice književnosti kojoj je promjenila svjetonazore i učinila je ponosnom na slavnu prošlost. Interpretacije idu

⁸ Hažizukić u tekstu koji se bavi pitanjem identiteta u Topčićevom romanu *Kulin* primjećuje da ovaj roman pored viktimoške i testimonijalne otvara još jedno polje identiteta, „a to je pitanje sazrijevanja samosvijesti o sebi i vlastitoj religijskoj (ne)pripadnosti. Nekadašnji komunista sada sve češće zaziva Boga. Najprije je to psihološki refleks direktno ugroženog života, a onda i prihvatanje "krivice" koju ima u očima četnika. Pred Bogom se zakleo da će svjedočiti i pisati, da nikada neće zaboraviti (...)“ (2016: 209)

⁹ Jedna od indikativnih scena je ona kada se Tvrtko, koji se inače „brani“ šutnjom, pred prijateljem Kerimom brani svoje stavove i objašnjava svrhu pisanja drame *Kulin*:

„- Postoje stvari koje neko mora da kaže, uzdahnuo je Tvrtko, govoreći tiho, kao za sebe. (...)

- Osjetio si se izabranim. Umislio si da je tvoj glas Božiji dar posvećen istini. Ko ju je želio čuti?! I šta s njom da radimo, sada kada je konačno znamo?! Misliš da smo zbog toga bolji, da nam je zbog nje lakše?! Zadovoljena je, sinko, samo tvoja mazohistička sujeta – rekao je Kerim a lice mu je dobilo grimasu velike boli.

- Ovo je vrijeme da konačno shvate da postojimo! – objasnio je Tvrtko. – Da poneseemo svoje zaboravljeno ime, da se sjetimo sebe! mi, Bošnjaci. (...) - Oni su naši djedovi a mi smo njihova djeca koja su se počela prisjećati...“ (Istaknula M. T.) (1996: 118, 119)

sve do opasnih političkih intencija, na koncu i do autointerpretacija (opaske književnoteorijske i književnokritičke naravi) kojima se pokušava odgovoriti na pitanja vlastitog identiteta i smisla umjetnosti, književnosti prvenstveno. Na koncu romana, u magnovenom trenu, događa se susret protagonista Tvrtka i Kulina u čemu prepoznajemo postmodernističkim autorima omiljen postupak prekoračenja konvencionalne narativne logike, tzv. metalepsu. Topčić nas je sa pozicije „primarne stvarnosti pripovedanja pomerao ka sve dubljim, dakle drugostepenim iluzijama, ali tako da se u jednom trenutku nađemo upravo na onom (primarnom) stupnju pripovedne stukture od kojeg smo i krenuli“ (Jovanov 1999: 96-97). A to je u ovom slučaju sam početak pisanja drame u Kulinu (pogledati podvučeni dio teksta u citiranom odlomku koji slijedi). Dijalog koji vode je zapravo Tvrtkovo suočavanje sa sobom.

- Isti smo, Kuline. Svaki nesrećan na svoj način i u svom vremenu. (...)
- Zašto si ušao u svoju dramu? Misliš da je ta opsjena jedini put, da je izlaz koji tražiš? - upita Kulin i prekrsti ruke.
- Ovi listovi nisu stvarni život, iako si im ga posvetio. Oni ti ne mogu uzvratiti ljubav koju im daješ. Ove korice koje nas omeđuju, kao rođenje i smrt, kao početak i kraj mogućeg života, jesu tako male i krhke da bi ga zamijenile. Pogledaj koliko je mnogo iznad njih, prije i poslije, ispod i iznad, u nedogled. Ne postoji ništa što može obuhvatiti sve, ništa toliko veliko i vječno što može odgonetnuti čitavu tajnu. Zašto, onda?
- Ja sam te učinio patetičnim – uzdahnu Tvrtko. - Kriv sam. U životu, pamtim, nisi bio takav. Bio si tvrdi i gori, meni duguješ oreol. (...)
- Vidim, živiš svoju dramu, sine. Pišeš je sobom; opisuješ me, zagledan u ogledalo potoka. Sada si u mojoj koži, sada si ja – reče Kulin – teže je nego što si mislio, život boli više nego njegovo oponašanje. Sada si tek trebao početi pisati, sada kada zaista znaš (Podvukla M. T.). (...)
- Tvrtko, ti si ja a ja sam ti. (...) Naša sudbina je žalosno ponavljanje. (1996: 238, 239)

Povezujući period srednjovjekovne Bosne i vladavinu Kulina bana sa devedesetim godinama prošlog stoljeća i posljednjim ratom (Tvrtkovo zarobljeništvo i pisanje dnevnikačkih bilješki) Topčićev *Kulin* ostvaruje svojevrsni *double coding*. Davno historijsko vrijeme važno je ne samo za etnoidentitske konstrukcije kolektivnog pamćenja već i kao platforma za narativ o univerzalnosti ljudske nesreće od koje nije moguće pobjeći.

SINANOVIĆEVA POETIKA SEHARE

Kulin Mirsada Sinanovića sastavljen je od petnaest priča koje su povezane i čine tematsku cjelinu, ali isto tako svaka od njih može funkcionirati i odvojeno. U ovom romanu ne dolazi do iznevjeravanja žanra historijskog romana, ali su uočljiva izvjesna pomeranja unutar žanra. Riječ je o policentričnom tekstu satkanom od slika i priča sa snažnim uplivom usmene književnosti. Naglašena je autorova sklonost ka igri mašte, zadovoljstvu u pripovijedanju te nastojanje da se poništi linija između stvarnosti i fikcije (što autoru ipak ne polazi uvijek za rukom). Nadrealni elementi i čudesni događaji (kameni svatovi, Crna stijena, nepobjedivi Crni vitez, žene koje nestaju) sudjeluju u tvorbi zbilje ali su i važan konstituens (samo)svijesti likova romana.

Autor tekstualnu cjelinu pokušava otvoriti za interepohalni dijalog evocirajući sadržaje iz daleke ilirske prošlosti (I stoljeće n. e.), npr. pripovijest o Batonu, vladaru Desidijata i njegova unutarnja rascijepljenost između mogućih odluka koje treba donijeti suprotstavljajući se Rimljanima. Međutim, ovakvi dijelovi nisu dovoljno naturalizirani, narativno razrađeni, niti čvršće povezani sa glavnom radnjom, pa više narušavaju nego što učvršćuju strukturu teksta. Fabulativna osnova roman donosi nekoliko ljubavnih priča, onu iz legende o Dobroti i Dragoti, priču o Vlkoslavu i Ljubeni kao inačicu narodnog predanja o preduzimljivoj djevojci, opis Kulinovog intimnog prostora, pojavljivanje žene-vile, utvare koja bi mu mogla roditi nasljednika. Kulin ima različite *aktancijalne funkcije*, on je i prisutan i odsutan sa historijske scene, i u neprestanim je unutrašnjim borbama, ali nije sam, tu je mudrac Žunbor (alter ego) koji, na koncu, uspijeva razriješiti njegove dileme. Roman trpi od stereotipnog predstavljanja junaka, kojima se pripisuju skoro pa nadnaravne sposobnosti. Shematski i prazni modeli priče nastoje se ispuniti atraktivnim sadržajima (jednog od junaka pobjeđuje žena i time ga „dobija“ kao premiju, dok drugog žena proganja, zaslijepljena nekom imaginarnom ljubavlju). Sinanovićev roman zapravo je konstantno na granici da pređe u trivijalnost, a nerijetko se to i događa jer unutar koncepta „shematizacije kao načela struktuiranja teksta (...) zaplet ne služi rasvetljavanju događaja ni interpretaciji epohe, već su istorijski događaji povod za stvaranje shematizovane fabule“ (Jovićević 1992/1996: 283, 184). Veliki broj likova, epizodične radnje, autorova sklonost ponavljanju, uvođenjem apokrifnih podataka i nepouzdanih izvora (usmena književnost), jasno diferencirani likovi (dobri zli), s porukama da dobro uvijek pobjeđuje (što se najbolje ogleda o dijelu kada odlazi Casamaris), eskapizam, autorov konformizam – sve su tu više nego dovoljni razlozi da ovaj roman bude smješten u klišeji-

ziranu literaturu, mada mu to (skloni smo vjerovati) nije bila prvobitna namjera. Radi se o djelu pisanom za široku publiku koje korespondira sa „... u nas sve izraženijim trendom fikcionalizacije historijskih ličnosti i događaja koji nesmiljeno koketira s onim poetikama – navlastito (pseudo)romatičarskom i trivijalnom – koje u najvećoj mjeri mogu udovoljiti popularizatorskim pa i populističkim ciljevima autora ovih tekstova. Mislimo pri tome na pojavu trivijalizacije, mitologizacije, identitetskog inženjeringa i opsesije povijesnim kontinuitetom (...), karakterističnu za cijeli jedan odvojak bošnjačke romaneskne produkcije od kraja devedestih do danas a koji pripada onom redu veličina što ga je, s uočljivom dozom ironije, Enes Duraković označio sintagmom ‘poetika sehare’¹⁰ (Spahić 2018: 202-203).

POETIČKA DIHOTOMIJA KAO KULTUROLOŠKA SINTEZA U HORZOVIĆEVOM ROMANU SOKOLAROV SONET

Irfan Horozović svojim romanom o Kulinu donosi jedan inovativan pristup historiji, koja jeste podloga za pisanje i jesu pojedini historijski događaji okosnica radnje, ali glavna tema je putovanje i otkrivanje nepoznatog svijeta. Horozović „nikad dublje ne poseže za povijesnom faktografijom. Njemu su važniji psihizam glavnog lika u njegovu okruženju na putu. Možda zato nailazimo na one introspekcije koje nam govore što glavni akter, čovjek s dva vida, nalazi iza stvari koje vidimo („Bio sam vjetar. Vidio sam iznutra...“) (Begović 2016: 177). *Sokolarov sonet* je heterogeno, autentično i originalno djelo u kojem se isprepliću epizode iz života (prvi narativni plan) sokolara Vira, sedamnaestogodišnjeg dječka koga Ban odabire da umjesto njega (jer ga godine i obaveze sprečavaju) ide na put i upozna svijet. Vir je zapravo sve ono što Kulin nije ili što se nije usudio da bude. Roman ispituje granice žanra i mogućnosti interžarovskih geminacija, miksajući elemente historijskog, avanturističkog, kriminalističkog i ljubavnog romana, te putopisnog žanra koji u modernoj književnosti njeguje svojevrstu dihotomiju putovanja (pogl. Duda 1998): stvarnog putovanja, uz opise mjesta kroz koja subjekt putpisnog diskursa prolazi i ljudi koje na tom putu sreće, te unutrašnjeg (fikcionalnog) putovanja i beskrajnih imaginativnih mogućnosti koje se inspirirane viđenim i doživljenim u njemu otvaraju.

¹⁰ Prema Durakoviću riječ je o djelima koja “pseudohistorijskom gestom konstrukcije kolektivnog identiteta uporno obnavljaju onu vrstu simboličkog kulturnog imaginarija u kojem bi “zeleno busenje” i “svijetli grobovi”, kao sakralni toposi i historijskog i literarnog pamćenja, trebali posvjedočiti neupitnu odanost izvanpovijesnim vrijednostima zajednice kao zaloga i potvrde nacionalnog identiteta. (...) Podređeni utilitarnoj funkciji buđenja nacionalne svijesti i konstrukcije nacionalnog identiteta, zagušeni patosom retorične apelativnosti, ovi književni tekstovi postaju čuvari i promicatelji nacionalne pedagogije, etnografskog slikanja “sehara, čilima i kapidžika” (2012: 113-114).

U formativno-identitetskom smislu ta se dihotomija ukazuje kao sinteza jer putovanje osim upoznavanja drugog i drugačijeg ima kulturološki značaj koji se ogleda u povezivanju i prelaženju granica, otkrivanju novog i sticanju iskustva. Kulin Vira, svog posebnog sokolara, šalje na put s ciljem da upozna, da prouči i da o tome pri povratku piše.

„Želim da znam kako ljudi žive drugdje, šta vide, šta sanjaju. Ponešto o tome znam s turnira i raznih drugih susreta, ali sve mi je to nedovoljno, sve je to maska, teatar, zanima me istinski život. Onaj koji ljudi doista žive, bez ratova i karnevala. Šta su za njih banovi, kraljevi, carevi, pape... hm...Naprost, postoji li neki drugi život?! Izvan svega toga. Čekam te. I tvoju priču o tome?! (...) Ti ćeš tek učiti i otkrivati stvari o kojima dosad nisi ni slutio. Učit ćeš od samoga sebe. Od svojih grešaka i svojih nevidenih pustolovina. Priznajem da ti na tome zavidim. Lijepa je ta zavist koju osjećam. U njoj su priznanje i blagonaklonost. Zato i želim da na svom putovanju misliš na mene, ne na mene kao na jednog pomalo umornog čovjeka, nego na sve nas. Možda ćemo tvojim očima vidjeti ono što će nam u danima koji dolaze dobro doći. Ustvari, potpuno sam siguran u to...“ (2016: 34-35)

Na putovanju, između odlaska i povratka, te Kulinovog čekanja odvija se jedan (mogući) život koji se transformira u priču o nekim od najznačajnijih događaja tog davno prošlog vremena, ali istodobno i priču koja potiskuje *grand history* u korist refleksije, fantazije i Virovih pustolovina od karnevala u Dubrovniku, dolaska u Brindisi gdje susreće Vergilija i zaljublivanja u Lauru Lampidus, potom Zadra, Jeruzalema i Konstantinopolisa. Tako se putovanje ukazuje i kao fizički čin kretanja, izlaska iz jednog prostora u drugi, ali i kao simboličko, duhovno putovanje ka vrlini i ispunjenju čovjekovih težnji. Na koncu za Horozovićev roman možemo kazati da donosi jednu nekonvencionalnu avanturističku priču sa funkcionalnim metatekstualnim (nerijetko esejističkim) pasažima koji svjedoče puno (auto)poetičku svijest o vremenu koje je prošlo ali i vremenu u kojem se priča priča. *Sokolarov sonet* je roman koji je samjerio vlastitu žanrovsku strukturu sa duhom epohe u kojoj je nastao.

ZAKLJUČAK

Bosanskohercegovački romani o Kulinu banu (ili barem dva od tri o kojima je bilo riječi) propituju historiju, navode čitatelja da kritički razmišlja, te posvjedočuju da prošlost transformirana u književni diskurs može na različite i osebujne načine graditi odnos i uspostavljati veze između stvarnosti, historije i fikcije. Ako su poetičke

krajnosti postmodernističke proze s jedne strane koketiranje s trivijalom, a s druge sofisticirani meta- i intertekstualni prosedei, onda bosanskohercegovačko romansiranje ličnosti Kulina bana u punoj mjeri potvrđuje upravo takav opseg stilsko-narativnih sklonosti pripovijednih tekstova današnje epohe. U romanima Zlatka Topčića i Irfana Horozovića u prvi plan dolazi historijska metafikcija, čijom vještom upotrebom autori „uvlače“ čitatelja u tekst, izlažu ga drugačijim interpretacijama prošlosti iznudujući jedan aktivan i kreativniji čitateljski angažman. Pragmatički aspekt te dvojnosti jeste u tome što roman čitaoca podstiče na kritičko promišljanje. Sve to uveliko ublažava pesimizam kojim nerijetko odišu odgovori na pitanje šta se događa sa romanom u postmodernizmu? Tako će npr. Marina Šur Puhlovski lamentirajući nad sudbinom romana ustvrditi: „Danas je prisutna degradacija romana kao književnog roda (...) njegov pad u ‘žanr’, u trivijalnost – a to možda znači da je na pomolu novo iskustvo kojem roman kao književna forma više nije dostatan: trebat će iznaći nešto drugo“ (2005: 162). Da dokaznoga materijala za ovakvu tvrdnju na manjka pokazalo je naše istraživanje u ovome radu (Sinanović), ali, hajmo uzvratiti s kontrapitanjem: šta „drugo“ mimo romana oboružanog postmodernim alatima može pružiti benefite podriivanja homogenih i hegemonih, unisonih i isključivih, te kao takvih uvijek manje ili više suspektnih metanaracija (velikih historijskih priča) (Topčić, Horozović)?

IZVORI:

1. Topčić, Zlatko (1994), *Kulin*, Svjetlost, Sarajevo
2. Sinanović, Mirsad (2007), *Kulin*, Svjetlost, Sarajevo
3. Horozović, Irfan (2016), *Sokolarov sonet*, Stav, Sarajevo

LITERATURA:

1. Begović, Sead (2016), "Roman o povijesti koji pulsira kao pjesmovni krvotok", u: Horozović, Irfan, *Sokolarov sonet*, Stav, Sarajevo, 175-180.
2. Biti, Vladmir (2000), *Strano tijelo pri/povijesti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
3. Duda, Dean (1998), *Priča i putovanje*, Matica hrvatska, Zagreb
4. Duraković, Enes (2012), *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo

5. Epštejn, Mihail (1997), *Esej*, Narodna knjiga – Alfa, Beograd
6. Hadžizukić, Dijana (2016), "Žrtva i svjedok zločina: Pitanje identiteta u romanima *Kulin*, *Košmar* i *Gola koža* Zlatka Topčića", u: *Zbornik radova Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji / konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, BZK „Preporod“, Sarajevo – Brčko, 207-216.
7. Jalimam, Salih (2019), *Kulin. Veliki ban Bosne*, Udruženje za zaštitu intelektualnih i kulturnih vrijednosti, Zenica
8. Jovanov, Svetislav (1999), *Rečnik postmoderne*, Geopoetika, Beograd
9. Jovičević, Tatjana (1992/1996), "Istorijski roman kao vid trivijalne književnosti u srpskoj literaturi XIX veka", u: Miodrag Maticki (ur.), *Istorijski roman*, Zbornik radova, Institut za književnost i umetnost Beograd, Institut za književnost Sarajevo, Beograd – Sarajevo, 283-291.
10. Majnarić, Ivan (2008), "Papinski kapelan Ivan od Cazamarija i Bilinopoljska abjuracija 1203. Papinski legat koji to u Bosni nije bio?", *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, sv. 50/2008., 1–13.
11. Petrović, Branko (1992/1996), "Sećanje na istorijski roman", u: Miodrag Maticki (ur.), *Istorijski roman*, Zbornik radova, Institut za književnost i umetnost Beograd, Institut za književnost Sarajevo, Beograd – Sarajevo, 9-27.
12. Saftich, Dario (2008), "Povijest kao književnost", *Metodički obzori*, 3(1), 105-119.
13. Sladojević, Ranko (1992/1996), "Historijski roman – problem žanra", u: Miodrag Maticki (ur.), *Istorijski roman*, Zbornik radova, Institut za književnost i umetnost Beograd, Institut za književnost Sarajevo, Beograd – Sarajevo, 233-237.
14. Slavnić, Ivo (1992/1996), "Istorijski roman – definicije i dileme", u: Miodrag Maticki (ur.), *Istorijski roman*, Zbornik radova, Institut za književnost i umetnost Beograd, Institut za književnost Sarajevo, Beograd – Sarajevo, 209-221.
15. Spahić, Vedad (2018), "Roman o Gradaševićima - prvaj i posljednjoj šansi trojedne bosanske nacije: Okvir za interpretaciju romana "Kobno raspuće" Halida Kadrića", *DHS – Društvene i humanističke studije*, 3(6), 201-210.
16. Šur Puhlovski, Marina (2012), *Smisao tradicije*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
17. Vuković, Đorđije (1992/1996), "Ka poetici istorijskog romana", u: Miodrag Maticki (ur.), *Istorijski roman*, Zbornik radova, Institut za književnost i umetnost Beograd, Institut za književnost Sarajevo, Beograd – Sarajevo, 181-208.
18. Tadić-Šokac, Sanja (2018), *Roman o samome sebi*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka
19. Zlatar, Andrea (2004) *Tekst, tijelo, trauma*, Ljevak, Zagreb

POETIC FRAMEWORKS AND NARRATIVE PROCEDURES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA NOVELS ABOUT KULIN BAN

Summary:

This paperwork presents the literary constructions of Kulin Ban's personality in contemporary Bosnian literature on the example of three novels: Zlatko Topčić *Kulin* (1994), Mirsad Sinanović *Kulin* (2007), and Irfan Hrozović *Sokolarov sonnet* (2016). The themes of these novels are real historical events and historical figures, and we try to present the way(s) of narration and shape the image of the past and the way the past-history-literature triangle works. Documentary discourse is often involved in the relationship between fact and fiction in the novel. Yet, as can be seen from all three novels, it is a subjective discourse on the perception of Kulin Ban today and the period of his reign, a period that could be characterized as a mimetic time in which great, sudden, and radical changes take place. If the poetic extremes of postmodernist prose are on the one hand flirting with trivia, and on the other sophisticated meta- and intertextual prose, then the Bosnian-Herzegovinian romance of the personality of Kulin Ban fully confirms just such a range of stylistic-narrative tendencies of narrative texts of today's era.

Keywords: Kulin; Casamiric; past; history; literature; novel; religion

Adresa autorice
Author's address

Melida Travančić
Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj
travancimelida@gmail.com

